

Dr.

Selma KUŞU

kususelma@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8421-9920>

Başvuruda bulundu.

Kabul edildi.

Applied

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past:

12/12/2019

22/12/2019

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.658589>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

17. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Gayrimüslimlerin İktisadi Faaliyetleri (Tereke Kayıtları Işığında)

Economic Activities of Non-Muslims in Edirne in the second half of the 17th Century (In the Light of Tereke Records)

Öz

Edirne, fethedildikten kısa bir süre sonra Osmanlı'nın önemli ticarî ve sanayi merkezlerinden biri haline geldi. Şehrin nüfusu 16. yüzyılın ikinci yarısında 30.000 civarındaydı. Müslümanların yanı sıra şehrin sakinleri Hıristiyan, Yahudi ve diğer etnik unsurlardı. Bu çalışmanın odağını da şehirdeki gayrimüslimler ve bunların şehirdeki tarımsal, ticarî ve sınaî faaliyetleri oluşturmaktadır. Çalışmanın ana kaynağı tereke kayıtlarıdır. Bu kayıtlar, Osmanlı toplumunun sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamına ışık tutacak verileri barındırması açısından önemli kaynaklardır. Terekeler, ölen kişinin kimliği, unvanı, kökeni, medeni durumu, varsa eş ve çocuklarının sayısı hususunda bilgiler ihtiva eder. Daha da önemlisi kişinin hayatı boyunca tasarruf ettiği her türlü menkul ve gayrimenkul malların nitelik, adet ve fiyatlarını; ayrıca varsa borç ve alacaklarını içerir. Çalışmada, Edirne Şer'iyye Sicilleri içerisindeki 35, 37, 39, 40, 41 ve 42 numaralı defterlerden istifade edildi. Defterlerde incelemeye değer görülen 25 gayrimüslime ait tereke kaydı üzerinde değerlendirme yapıldı. Terekelere kaydedilen menkul ve gayrimenkul mallar üzerinden gayrimüslimlerin servetleri, geçim kaynakları, kazanç ve birikimlerini hangi eşyalara yatırdıkları ve meslekleri saptanmaya çalışıldı. Diğer yandan kırsalda tarım ve hayvancılıkla uğraşan, şehir merkezinde mal üreten veya alım-satım yaptığı tespit edilen gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri değerlendirildi.

Anahtar Kelime: Gayrimüslim, ticaret, zanaat, tarım, hayvancılık, tereke.

Abstract

Shortly after the conquest of Edirne, it became one of the important commercial and industrial centers of the Ottoman Empire. The city's population was around 30,000 in the second half of the 16th century. Muslims as well as the inhabitants of the city were Christian, Jewish and other ethnic minorities. The focus of this work is the non-Muslims in the city and their agricultural, commercial and industrial activities. The main source of the work is tereke records. These records are important sources in terms of containing data to shed light on the social, economic and cultural life of Ottoman society. The documents contain information about the identity, title, origin, marital status of the deceased and the number of spouses and children, if any. More importantly, it includes the quality, quantity and prices of all kinds of movable and real estate goods that the person has saved during his /her life, as well as his debts and receivables, if any. The study examined the registration of 25 non-Muslims selected from 35, 37, 39, 40, 41 and 42 of Edirne registries. In the study, the books numbered 35, 37, 39, 40, 41 and 42 in Edirne Şer'iyye Registers were used. 25 non-Muslims who were considered worthy of examination in the books were evaluated on the tereke registry. It was tried to determine the assets, livelihoods, earnings and savings of the non-Muslims and the occupations on the securities and real estate goods recorded in the registers. On the other hand, the economic activities of non-Muslims engaged in agriculture and animal husbandry in the countryside, producing goods or buying and selling goods in the city center were evaluated.

Keywords: Non-Muslim, trade, craft, agriculture, animal husbandry, tereke.

ATIF: KUŞU Selma, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Gayrimüslimlerin İktisadi Faaliyetleri (Tereke Kayıtları Işığında)" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/3. (Aralık-2019), s. (754-770)

CITE: KUŞU Selma, "Economic Activities of Non-Muslims in Edirne in the second half of the 17th Century (In the Light of Tereke Records)" **Journal of History and Future**, 5/3 (December- 2019), pp. (754-770)

Giriş

Osmanlı toplum düzeninde Müslümanlar dışında kalan gruplar, Mustafa Akdağ'ın da belirttiği üzere “din, dil, görenek ve başka özelliklerle ayrı gruplar teşkil etmekte” ve bunlar “cemaat” olarak ifade edilmektedir¹. Osmanlı’da “cemaat”ler sınıflandırılırken din kıstas alınmıştır. Bu bağlamda kadı sicilleri üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında gayrimüslim şahıslar için “nasranî, Yahudi, Ermeni” gibi dinî ve etnik tabirler kullanılmakla beraber çoğunlukla gayrimüslimlerin geneli için dinî/etnik aidiyet belirtmeden “zimmî” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Zimmîler, toplumsal hayatta Müslümanlar gibi hür kimseler olup esir ya da köle kabul edilmezler. Bazı alanlardaki kısıtlamalar bir kenara bırakılırsa Müslümanlar ile gayrimüslimlerin Osmanlı toplum düzeninde eşit haklara sahip oldukları söylenebilir. Hatta evlilik, boşanma, miras gibi meseleleri kendi cemaat mahkemelerinde çözüme kavuşturabilirlerdi.

Öte yandan iktisadi alanda gayrimüslimler için her hangi bir kısıtlama söz konusu değildi. Gayrimüslimlerin bilhassa hekimlik, sarraflık, kuyumculuk, tüccarlık ve tercümanlık gibi meslekleri icra ettikleri bilinmektedir². Bu konuyla ilgili olarak Donald Quataert, “belirli etnik veya dini grupların, belirli işleri yapmaya, doğaları gereği özellikle yatkın olduğu” yönündeki “etnik iş bölümü” tezine karşı çıkmaktadır. Quataert, örneğin Ermenilerin kuyumcu, Rumların terzi ya da Türklerin halı dokumacılığında uzman olduğu genellemelerini kabul etmez. Ona göre, “belirli bir iktisadi faaliyet alanına egemen olan tek bir grup”tan söz edilemez³. Benzer bir yaklaşımla Halil İncalcık da gayrimüslimlerin tüccar veya sarraflık gibi belirli mesleklerde uzmanlaştıkları, Müslümanların ise sadece askerlik ve devlet hizmetinde yer aldıkları fikrini doğru bulmaz. İncalcık, 18. yüzyıla kadar söz konusu meslekleri Müslümanların da icra ettiğini hatta gayrimüslimlerden daha faal ve sayısal olarak üstün olduğunu söyler⁴. Bu bağlamda Cengiz Kırılı'nın İstanbul esnaf kefalet defterlerinin verilerinden istifade ederek yaptığı çalışmanın sonuçlarına da yer vermek yerinde olacaktır. Kırılı, “etnik iş bölümü” tezinin ortaya atıldığı günden beri hala tartışma konusu olduğuna dikkat çekmekte ve incelediği defterler ışığında “belirli dinsel cemaatlerin belirli meslek dalları üzerinde uzmanlaştığı” fikrine varmakta ve böyle bir dağılımın ortaya çıkışında “hemşerilik” bağının etkili olduğunu ileri sürmektedir⁵. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu tür çalışmalarda dinî/etnik grupların sayısal üstünlüğüne bakılarak hangi iş kollarında uzmanlaştıkları saptanmaktadır⁶. Dolayısıyla bu demek değildir ki, bir dinî/etnik grubun faaliyet gösterdiği herhangi bir iş kolunda diğer gruplar çalış(a)mazdı. Nitekim Kırılı, örneğin İstanbul’da 46 çömlekçi dükkânından 30’nun Ermeniler, 14’ünün Müslüman ve 2’sinin de Yahudiler tarafından işletildiğini

- 1 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 404.
- 2 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 225; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçekler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 333-336.
- 3 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 262, 264.
- 4 Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 296.
- 5 Cengiz Kırılı, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı”, *Nizâm-i Kadîm'den Nizam-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM, İstanbul 2010, s. 198.
- 6 Ayrıca bkz. Kader Akdağ Sarı, “19. Yüzyıl Ortalarında Tatarpazarı'nda Etnik/Dini İşbölümü ve Gelir Dağılımı”, *History Studies*, 11/4, Ağustos 2019, s. 1313-1340; Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009, s. 186-196.

söylemektedir⁷. Buraya kadar şunu söylemek mümkündür, gayrimüslimler, Osmanlı coğrafyasında aşağı yukarı her iş kolunda faaliyet göstermiştir. Ancak bölgesel olarak değişmekle beraber belirli iş kollarında bazı dinî/etnik gruplar hâkim konumda olmuştur.

Bu çalışmada 17. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'deki gayrimüslimlerin iktisadi alandaki eğilimleri, hangi ürünlerin ticaretini veya üretimini yaptıkları, ziraî alandaki faaliyetleri incelenecektir. Çalışmanın ana kaynağı tereke defterleridir. Terekeler, ölen kişilerin hayatları müddetince tasarruf ettiği menkul ve gayrimenkul malların bir liste halinde kaydedildiği belgelerdir. Bu tür belgelerde, ilk olarak ölen kişinin kimliği ve mirasçıları hakkında bilgi verilir; sonrasında menkul ve gayrimenkul malları, miktar ve fiyatlarıyla birlikte sıralanırdı. Eğer ölen şahsın alacak ve borçları varsa bunlar da yazılırdı. Bu bağlamda gayrimüslimlerin geride bıraktığı menkul ve gayrimenkul malların nitelik ve fiyatları tespit edilerek genel servet içerisindeki dağılım oranları belirlenecektir. Böylece gayrimüslimlerin hangi mal gruplarına ağırlıklı olarak yatırım yaptıkları saptanacaktır. Diğer yandan terekelerdeki dükkân, işletme, ticarî emtialar, hayvanlar, bağ, bahçe, tarımsal ürünler gibi menkul ve gayrimenkul mallar, gayrimüslimlerin geçim kaynakları, üretim veya alım-satım işleri; ayrıca borç ve alacakları konusunda birtakım değerlendirmeler yapmamıza imkân verecektir.

Çalışmada H. 1062-1079/ M. 1651-1669 arası tarihleri ihtiva eden 35, 37, 39, 40, 41 ve 42 nolu defterler kullanıldı. Şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu defterlerde, gayrimüslimlerin iktisadi faaliyetlerine ışık tutacak tereke kayıtları seçildi ve incelemeye değer görülen 25 gayrimüslime ait tereke kaydı tespit edilip değerlendirildi. Bunlardan 1'i kadın diğer 24'ü erkektir. Ancak gayrimüslimler, pek çok konuda şer'î mahkemelere başvurabildikleri gibi miras ile ilgili hukukî meseleleri, yukarıda belirtildiği üzere kendi mahkemelerinde çözüme kavuşturma yetkisine sahiptiler. Bu yüzden Edirne'deki gayrimüslimlerin kendi aralarındaki çekişmeli miras konularının tamamını şer'î mahkemelere yansıtmadıkları söylenebilir. Nitekim Edirne tereke kayıtlarının ekseriyeti Müslümanlara ait olup gayrimüslimlerle ilgili belge sayısı oldukça azdır. Bu yüzden bu çalışmada yapılan değerlendirmeler, Edirne'de yaşayan gayrimüslimlerin tamamını kapsamadığı gibi söz konusu dönemde Edirne'deki gayrimüslimlerin ziraî, ticarî veya sınaî faaliyetleri çalışmadaki verilerle sınırlı tutulamaz. Yine de eldeki sınırlı sayıdaki belgeler, gayrimüslimlerin ekonomik yaşamları hakkında bizlere önemli ipucular sunacaktır.

Tereke kayıtlarındaki verileri değerlendirmeden önce Edirne'de gayrimüslimlerin nüfusu hakkında açıklama yapmak yerinde olacaktır. Edirne fethedilmeden önce kale içinde 2-3 kilise ve 5-10 mahalle; ayrıca kale dışında "Aina" denen bir kasaba olduğu söylenmektedir⁸. Fetihden sonra devlet adamları ve hayırseverler kente özel bir ilgi göstermiş ve burada kervansaray, han, bedesten, imaret, cami medrese, hamam gibi birçok sosyal, kültürel ve ticarî yapılar inşa ettirmişti⁹. Fiziksel olarak büyüyen kentte 1530 senesinde Müslümanların 134, Hıristiyanların 19 mahallesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Yahudi göçmenler de söz konusu tarihte Edirne'de varlık göstermiş ve 8 ayrı cemaat adı altında toplanmışlardı. 1568-1570 tarihlerinde kaydedilen Müslüman mahallesi 147, Hıristiyan mahallesi 19 ve Yahudi mahallesi 13'tür. 16. yüzyılın sonlarına doğru 173 Müslüman mahallesi, 17 Hıristiyan mahallesi ve 13 Yahudi mahallesi vardı¹⁰.

7 Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", s. 199.

8 M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", İslam Ansiklopedisi, C. IV, Millî Eğitim Bakanlığı, Eskişehir 1997, s. 119.

9 İbrahim Sezgin, "17. Yüzyılda Edirne", *Evlîya Çelebi'nin Şehirleri*, ed. Zekeriya Kurşun-Coşkun Yılmaz, İstanbul 2013, s. 125-127.

10 Feridun M. Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 61.

Söz konusu tarihlerde yapılan sayımlar hane olarak değerlendirildiğinde 1530'da Edirne'de 4500 hane vardı. Bunun 750'si Hıristiyan, 200'ü Yahudi olarak saptanmıştır. Hane sayısı dikkate alındığında 16. yüzyılın ilk yarısında şehrin nüfusunun 20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1568-1570 senelerinde hane sayısı 6000'e yükselmişti. Bu dönemde şehirde 800 Hıristiyan, takriben 600 kadar Yahudi hanesi vardı. 16. yüzyılın ikinci yarısında ise şehrin nüfusu 30.000 civarlarına ulaşmıştı¹¹. Öte yandan 17. yüzyılda yolu Edirne'den geçen Polonyalı Simeon, şehirde 200-300 hane kadar Ermeni ve bunların bir kilisesi, altı papazı, iki keşişi, bir piskoposu olduğunu söyler¹². 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise kentteki nüfusun 30.000-40.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir¹³.

Terekelerin Miktarları ve Terekeleri Oluşturan Mal Grupları

Terekelerin genel toplamı 1.474.079 akçedir. Tetkik edilen gayrimüslim terekelerindeki servet miktarlarına bakıldığında ise karşımıza şu tablo çıkar: 1.000 akçe ile 10.000 akçe arasında 3 kişi; 10.000 akçe ile 40.000 akçe arasında 12 kişi; 50.000 ile 100.000 akçe arasında 4 kişi ve 100.000 akçeden yukarı 6 kişi bulunmaktadır. Geride bıraktığı malların toplamı en az olan zimmî, Niş Doğan Mahallesi'nde ikamet eden Arslan olup tereke yekûnu 1.775 akçedir. Buna mukabil en yüksek tereke yekûnu 243.372 akçedir ve Vasilko oğlu Voynuk Kostantin'a aittir.

Terekeleri oluşturan mal gruplarını gayrimenkuller, canlı sermaye, ticarî emtia, binek ve yük hayvanları, alet-edevat, gıda maddeleri, ev ve mutfak eşyaları, giysiler, silah ve silah takımları, ziynet ve değerli eşyalar gibi başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür.

Tablo 1: Terekelerdeki Eşyaların Genel Servet İçerisinde Miktar ve Oranları

Genel Servet Miktarı	1.474.079 akçe	
Mal Grupları	Akçe	Yüzde
Gayrimenkul	533.481	% 36
Ticarî Emtia/Sermaye	269.663	% 18,2
Alacak	253.386	% 17
Alet-edevat	97.897	% 6,6
Mutfak Eşyası	77.546	% 5,2
Giysi ve Kürkleri	51.724	% 3,5
Canlı Sermaye	47.935	% 3,2
Gıda	26.065	% 1,7
Ev Eşyası	22.273	% 1,5
Binek ve Yük Hayvanları	9.050	% 0,6
Ziynet ve Değerli Eşyalar	7.800	% 0,5
Silah ve Silah Takımları	5.909	% 0,4

Yukarıda tablo 1'de görüldüğü üzere, toplam servet içerisinde gayrimenkuller ilk sırada gelmektedir. Gayrimüslimlerin sahip olduğu taşınmazlar içerisinde evler, ticarî/sınaî yapılar, tarımsal alan ve binalar bulunmaktadır.

11 Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", s. 65.

12 *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi: 1608-1619*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 24.

13 Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler III*, Ankara 1989, s. 1419.

Tetkik edilen 25 gayrimüslimden 16'sının evi mevcuttu. Evlerin toplam değeri 174.500 akçedir. Terekelerdeki evlerden en ucuzu 1.000 akçedir. En pahalı ev ise 25.000 akçe olup Andon oğlu Hırısuskole'nin mülküdür. Bu kişinin terekesinde "baştina" denilen 5.000 akçelik bir arazi de mevcuttu¹⁴. Gayrimüslimlerden 3'ü iki konut sahibiydi¹⁵. Bu konutlardan birinin barınma ihtiyacını karşıladığı, diğerinin ise kiraya verilmek suretiyle sahibine aylık/yıllık bir gelir sağladığı varsayılabilir.

Tablo 2: Tereke Sahipleri ve Terekelerdeki Taşınmazların Nitelik ve Miktarları

Defter/ Sayfa No	Adı	Ev	Hırdavat- hane	Ticari/Sınaî Yapılar	Tarımsal Alan ve Yapılar	Diğer	Toplam (Akçe)
35/39	Voynuk Kostantin	12.000					12.000
37/32	Hırısuskole	25.000	1.000	18.200	34.000	5.000	83.200
39/17	Heleniye	20.000			20.000		40.000
39/30	Komyan	18.000			5.600		23.600
39/33	Avak	10.000					10.000
39/36	Kaya	4.000			2.000		6.000
39/36	Kodi		1.500				1.500
39/38	Demür				400		400
39/50	Yuvan	5.000		8.149			13.149
39/51	Çeplo (?)	15.000	2.332	69.000	2.500		88.832
39/75	Köko	10.000	300	34.200	12.000		56.500
40/44	Paroş			4.000	72.000		76.000
41/11	Avram	14.500					14.500
41/17	Yorgo	4.000					4.000
41/33	Kolodi	12.000			40.000		52.000
41/40	Yorgo	16.000			12.000		28.000
41/44	Todori	1.000			2.500		3.500
42/66	Hırısto	8.000		12.300			20.300

Tablo 2'de, bazı gayrimüslimlerin terekesinde hırdavat-hane denilen taşınmazlar bulunduğu görülmektedir. Bu yapıların fiyatları 300 akçe ile 2.332 akçe arasındadır. Terekelerin 11'inde bağ, bahçe, ambar ve ahır gibi tarımsal alan ve yapılar vardı. Bu taşınmazların toplam değeri 203.000 akçedir. Diğer taraftan zimmîlerin önemli yatırım kalemlerinden biri de ticarî/sınaî yapılarıdır. Gayrimüslimlerin servetlerinin % 9,8'ini bu türden taşınmazlar oluşturmaktadır.

Gayrimüslimlerin sahip olduğu alet-edevatların, toplam servet içerisindeki oranı % 6,6'dır. Alet-edevatlar içerisinde meslekî araç-gereçler ve bilhassa içki üretiminde kullanılan eşyalar göze çarpmaktadır. Ayrıca bu kalemde dikeli, çapa, tırpan, araba gibi ziraî aletler de bulunmaktadır.

14 16. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'deki Hıristiyan grupların "baştina" adı verilen tarımsal alanları ekip biçtiği tespit edilmiştir. Küçük çiftlik olarak da tanımlanan bu araziler ya sahipleri ya da kiracılar tarafından işletilmekteydi. Zikredilen tarihte "baştina" olarak kaydedilen kişi sayısı 280, kiracı sayısı ise 59'du. Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", s. 68.

15 EDŞS (Edirne Şer'iyye Sicilleri), nr. 41, s. 11, 17, 40.

Terekelerdeki ev ve mutfak eşyalarının yekûnu 99.819 akçedir. Genel servet içerisindeki oranı da % 6,7'ye tekabül etmektedir. Mutfak eşyaları kazan, tencere, tava, tepsi, börek tepsi, sahan, ayaklı sahan, çini tabak, tas, lenger, hoşaf sitili, bardak, maşrapa, badya/badiye (su kabı), kahve ibriği, sini, sofrası, bakraç, güğüm, leğen gibi muhtelif malzemeleri kapsamaktadır. Ev eşyaları da oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bunlar içerisinde yorgan, yastık, döşek, çarşaf, şamdan, minder, keçe, kebe, kilim, sandık, Frenk sandığı, velense, hamam leğeni zikredilebilir.

Gayrimüslimler, kazançlarının bir kısmını ise giysi ve kürklere harcamıştır. İncelenen terekelerde giysi ve kürklerin toplamı 51.724 akçedir. Bilhassa Kuyumcu Aleksandır adlı zimmînin sahip olduğu giysi ve kürkler göze çarpmaktadır. Aleksandır'ın terekesinin % 65'ini bu türden eşyalar oluşturmaktadır. Sahip olduğu giysi ve kürkler içerisinde en dikkat çekenler ise şunlardır: Çengâri çuha/çuka¹⁶ kaplı samur paça kürk (4.000 akçe), mor çuha kaplı zerdeva kürk (2.561 akçe), sim düğmeli siyah hâre kaftan (1.255 akçe), al Londra çakşir (501 akçe), sarı köhne hâre kaftan (490 akçe), ipek kenarlı don (110 akçe).

İncelenen tereke kayıtlarında at ve silahlar da yer alıyordu. Her ne kadar Osmanlı'da resmî görevliler dışında gayrimüslimlerin ata binmesi ve silah taşınması hususunda yasaklayıcı emirler çıkarılmış olsa da gündelik yaşamda bu tür yasaklama ve kısıtlamalara riayet edilmediği anlaşılmaktadır¹⁷. Nitekim bazı gayrimüslimlerin at ve silah sahibi olması bunun göstergesidir. Gayrimüslimlerden 2'sinin kısırağı¹⁸ ve 3'ünün bargiri¹⁹ vardı. Terekelerde yer alan silahlar ise şunlardır: Tüfek, kara kılıç, sim kılıç, palaska, sim balta, sim bıçak kını, sim külünk²⁰. Terekesinde silah bulunan gayrimüslimlerden birinin askerî sınıftan olduğu anlaşılmaktadır.

Servet kalemlerinden ziynet ve değerli eşyaların oranı % 0,5'ti. Bu durum, gayrimüslimlerin bu türden eşyalara yatırım yapmadığını gösterir²¹. Terekesinde ziynet ve değerli eşya bulunan 3 kişi vardı. Voynuk Kostantin'in 3.600 akçelik sim büyük bir kuşağı ve 500 akçelik 2 altın hatemi bulunuyordu. Heleniye adlı kadının terekesinde 3.000 akçe tutarında bir altın andişe ve Yorgo'nun terekesinde 700 akçe tutarında bir sim bilezik mevcuttu²².

Gayrimüslimlerin İcra Ettikleri Meslekler

Tereke kayıtlarında, gayrimüslimlerin doğrudan hangi meslekleri icra ettikleri açık olarak belirtilmemiştir. İncelenen 25 gayrimüslimden sadece 2'sinin meslekî unvanı bulunmaktadır. Bunlardan biri Kuyumcu Yani oğlu Aleksandır'dır. Bu kişinin geride bıraktığı serveti 17.957 akçedir. Ancak mesleğine ilişkin ne araç-gereçler ne de emtialar terekesine aksettirilmiştir. Muhtemelen bunun sebebi Aleksandır'ın, Edirne'nin Aya Apostol Mahallesi'nde misafir olarak sakin olmasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden sahip olduğu malların tamamı terekesine kaydedilmemiş olabilir. Yine de terekesinde sim balta, sim kılıç benzeri değerli eşyalar ile pahalı giysiler olduğu göze çarpmaktadır²³.

16 Çuka/çuha, yün kumaştan dikilen elbisedir. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s. 82.

17 Bkz. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçekler*, s. 370-373.

18 *EDŞS*, nr. 39, 45; nr. 41, s. 44.

19 *EDŞS*, nr. 39, s. 51, 75; nr. 40, s. 44.

20 *EDŞS*, nr. 35, s. 39; nr. 39, s. 33, 36, 51, 75; nr. 41, s. 13, 17.

21 Rahmi Tekin, İstanbul'daki gayrimüslimler üzerine yaptığı çalışmada, erkeklerden ziyade kadınların ziynet ve mücevherat gibi değerli eşyalara rağbet gösterdiğini tespit etmiştir. Tekin, İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670), Birleşik Yayınevi, Ankara 2014, s. 286.

22 *EDŞS*, nr. 35, s. 39; nr. 39, s.17; nr. 41, s.17.

23 *EDŞS*, nr. 41, s. 13.

Meslekî bir unvana sahip olan diğer kişi Kürkçü Kostantin'dir. Toplam serveti 17.408 akçe olan Kostantin'inin envanterinde kurt, tilki, çakal, kuzu, oğlak gibi hayvanlara ait kürk ve deriler mevcuttu. Bu ticarî emtiaların değeri 7.348 akçedir. Ayrıca terekesinde 5.650 akçe değerinde kenevir bezi, 630 akçe değerinde Selanik çukası ve 100 akçe değerinde iplik bulunmaktaydı²⁴.

Yukarıda gayrimüslimlerden birinin askerî sınıfa mensup olduğu belirtilmişti. Gayrimüslimler, Osmanlı ordusunda askerî hizmetlerde istihdam edilebilirdi. İncelenen tereke sahiplerinden Vasilko oğlu Voynuk Kostantin adlı zimmînin voynuk²⁵ zabiti olduğu anlaşılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan, Voynuk Kostantin'e ait Edirne'nin Bit Pazarı'nda bir kürkçü dükkânı olduğunu ve onun İstanbul'da 2600 adet sincap kürkü satışından 13.000 akçe aldığını yazar²⁶. Dolayısıyla Voynuk Kostantin, askerî hizmetinin dışında kürk ticaretiyle meşguldü. Bu kişinin kayın pederi olan Andon oğlu Hıriskole de mirî balıkçılardandı²⁷.

Şunu da belirtmek gerekir ki, kimi gayrimüslimlerin meslekî unvanı bulunmamasına rağmen, envanterlerinde yer alan eşyaların niteliği veya ticarî emtialar hangi meslekleri icra ettikleri hususunda bilgi vermektedir. Örneğin Arslan adlı zimmînin terekesinde muşta, makas, keten ipliği, çizme benzeri eşyaların bulunması kunduracı olduğunu göstermektedir²⁸.

Mikail oğlu Serkis isimli zimmînin terekesinde, bir dükkânda 14.390 akçe değerinde 105 parça muhtelif renklere kapama ve 2 çintiyân olduğu kayıtlıdır²⁹. Muhtemelen bu kişi kapamacı esnafındandı. Hazır elbise satımıyla meşgul olduğu anlaşılan diğer kişi, Edirne'nin Sofice Murad Mahallesi'nde oturan Avram'dır. Terekesinde, dükkânda satılan 44.635 akçe değerinde giysi olduğu kayıtlıdır. Ayrıca bu kişi, bir miktar bez ve iplik ile meslekî araç ve gereçlere (makas ve arşın gibi) de sahipti³⁰.

Kapan-ı Dakik Mahallesi'nde ikamet eden Yagob oğlu Avak adlı zimmî, geride 108.625 akçe tutarında bir servet bırakmıştı. Servetinin % 84,2'sini (91.490 akçe) ticarî emtialar oluşturmaktaydı. Terekesinde 47.250 akçe değerinde kırmızı sahtiyân ve deri boyamada kullanılan 19.600 akçe değerinde lök bulunuyordu; ancak Avak'ın debbağlık mesleğini icra ettiğine dair bir iz rastlanmadı. Anlaşılan o ki, Avak, söz konusu ürünleri üreticisinden temin eden ve ilgili meslek gruplarına satan bir tüccardı. Avak, sadece sahtiyân ve lök ticareti yapmıyordu. Terekesinde 7.460 akçelik beyaz astar Kayseriye, 880 akçelik mavi Adana boğası, 2.310 akçelik beyaz Adana boğası, 1.800 akçelik Tokat çiti, 61 adet kırmızı yastık yüzü (2.745 akçe) ve 42 adet kırmızı çintiyân vardı. Bu verilere istinaden Avak'ın başta deri ve kumaş olmak üzere muhtelif malların ticaretini yaptığını söylemek mümkündür.

Mihail oğlu Simon'un terekesinde ise mutfak eşyaları göze çarpmaktadır. Mutfak eşyalarının toplam değeri 25.052 akçedir. Bunlar: Bakır leğen, tencere, baklava tepsisi, bakır kazan ve bakraçlar, kafesli leğen, kapaklı sahan, bakır maşrapa, kahve ibrikleri, bakır sini, börek tepsisi, tencere, kapaklı tas, el tavası, kefgir, kepçe, küçük lengeri, havan, büyük sahan. Bunlardan başka terekesin-

24 EDŞS, nr. 41, s. 7.

25 Osmanlılar, Rumeli'de küçük toprak sahibi ve asilzade Hıristiyanlardan bazılarının askerî hizmetlerde görevlendirildi. Bunlardan biri de "voynuk"lardı. 17. yüzyıla kadar voynuklar, sefer ve akınlara bizzat katılır; ayrıca casusluk, derbent ve kale muhafızlığı gibi askerî hizmetleri de yerine getirirdi. Bkz. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 22-23.

26 Ömer L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgelerler*, C. III, S. 5-6, Ankara 1966, s. 72

27 Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 357.

28 EDŞS, nr. 41, s. 11.

29 EDŞS, nr. 41, s. 5.

30 EDŞS, nr. 41, s. 11.

de 11.086 akçe değerinde 159 kıyye bakır vardı³¹. Bu durumda Simon'un hem bakırcılık sanatını icra ettiği hem de mutfak malzemeleri sattığı söylenebilir.

Pervani (?) oğlu Kodi'nin terekesinde zeytinyağı (200 akçe), 5 fiçı mum yağı (3.200 akçe), mum (100 akçe), sabun (50 akçe) ve 4.000 akçe tutarında 3 fiçı bal (?) mevcuttu. Ayrıca terekesinde 16 kile pirinç (880 akçe), üzüm (200 akçe), erik kurusu (100 akçe), kızıl üzüm (200 akçe) ve siyah üzüm (200 akçe) bulunuyordu³². Muhtemelen Kodi, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra sabun ve mum üretimiyle uğraşıyor yahut söz konusu malları kendisi istihsal etmeyip, yalnızca alım ve satımını yapıyordu.

Tarım ve Hayvancılıkla Meşgul Olan Gayrimüslimler

İncelenen tereke sahibi 25 gayrimüslimden 3'ü köyde diğerleri şehir merkezinde ikamet etmekteydi. Gayrimüslimler, kırsalda hem tarım hem de hayvancılıkla meşguldü. Örneğin köyde ikamet eden Demür adlı zimmînin kuru tarımla uğraştığı anlaşılmaktadır. Demür'ün toplam serveti 1.998 akçe olup terekesinde 10 kile buğday, 3 kile arpa, 1,5 kile ekilmiş alef ve 400 akçe değerinde bir ambar mevcuttu³³. Ayrıca 1 ineği (1.000 akçe) olan Demür'ün sadece kendi ve zevcesinin gereksinimleri için hayvan beslediği söylenebilir.

Kırsalda ikamet eden diğer bir kişi Todori adlı zimmîdir. Bu kişinin geride bıraktığı 29.341 akçelik servetin % 51'ini canlı sermaye oluşturuyordu. Terekesinde 1 çift camuş öküzü, 1 çift de karasığır öküzü, 2 camuş danası, 5 buzağı, 12 kadar inek, 60 adet koyun ve kuzu vardı. Anlaşılan o ki, Todori, yalnız hanesinin ihtiyaçlarını karşılamak için hayvan beslemiyordu. Geçimini bu yolla temin ediyordu. Todori, hayvancılığın yanı sıra kırsalda kuru tarım ve bağcılıkla da meşgul olup terekesinde 200 kile buğday ve 1 dönümlük (800 akçe) bağ mevcuttu. Öte yandan Todori'nin sahip olduğu taşınmazlar içerisinde 1.200 akçe değerinde 2 ahır ve 500 akçe değerinde bir çatma ambar vardı³⁴.

Karaağaç köyünde sakin olan Yorgo ise kırsalda bağcılıkla uğraşmakta ve terekesinde toplam 12.000 akçe değerinde 2 bağ bulunmaktaydı³⁵.

Ziraî işlerle sadece kırsalda ikamet eden gayrimüslimler ilgilenmiyordu. Şehir merkezinde sakin olan bazı gayrimüslimler de geçimlerini topraktan sağlıyordu. Nitekim tetkik edilen tereke kayıtlarında, şehirde oturan, 1'i kadın³⁶ olmak üzere, toplam 8 gayrimüslimin ziraat işleriyle meşgul olduğu tespit edildi. Tablo 3'te görüldüğü üzere, bu kişiler bağ ve bahçe sahibiydi.

31 EDŞS, nr. 41, s. 42.

32 EDŞS, nr. 39, s. 36.

33 EDŞS, nr. 39, s. 38.

34 EDŞS, nr. 41, s. 44.

35 EDŞS, nr. 41, s. 40.

36 EDŞS, nr. 39, s. 17.

Tablo 3: Şehir Merkezinde İkamet Eden Gayrimüslimlerin Sahip Olduğu Tarımsal Alanlar

	Defter/ Sayfa No	Adı	Bağlar		Bahçe	Tereke Yekûnu
1	37/32	Hirisuskole v. Andon	85			
2	39/17	Heleniye bt. Mihal	24			59.983
3	39/30	Komyan v. Yakomi	26			24.837
4	39/36	Kaya b. Yorgi	4			8.912
5	39/51	Çeplo (?) v. Dedo			2.500	
6	39/75	Köko v. Kiko	4		6.000	
7	40/44	Paroş v. Dimitri	69			
8	41/33	Kolodi v. Peraş- keve	15			62.460

Söz konusu kişilerin tarımsal faaliyetleri hakkında bilgi vermeden önce Edirne'deki bağcılık tarımıyla ilgili kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Osmanlı döneminde Edirne şehri ve çevresi bağlarla kaplıydı. Dolayısıyla bölgede ilk sırada gelen tarımsal faaliyetlerinden birisi bağcılıktı. Bağlardan toplanan üzümünden pekmez, şıra ve şarap yapılırdı. Müslümanlar tarafından üretilmesi ve içilmesi yasak olan şarap, gayrimüslimler tarafından imal edilip satılırdı³⁷. Bu bağlamda, 17. yüzyılda Edirne'yi ziyaret eden John Covel'e kulak vermek gerekir. Onun gözlemlerine göre, Edirne'de Hıdırellez (Hıdır Baba) denilen tepenin etrafı ile Akpınar ve Hanımköy arasındaki dağlar tümüyle bağlarla kaplıydı ve bu civarda üretilen şarabın tadı oldukça güzeldi³⁸. Karaağaç Kasabasını da ziyaret eden Covel, kasaba halkının temel geçim kaynağının şarap olduğunu söyler ve yeniçeri ağasının “onların şarabını pazarlamak için kendilerinden yılda en az 10.000 dolar³⁹” aldığını ileri sürer⁴⁰. Ayrıca Covel, rahibin, kasabanın en büyük şarap taciri olduğunu ve şaraplarını kilisede muhafaza ettiğini nakleder. Covel'den önce 1578 senesinde Edirne'yi ziyaret eden Stephan Gerlach de Edirne şehrinin bağ ve meyve bahçeleriyle çevrili olduğunu söyler; burada üretilen ve içimi güzel olan şarabın tadını “misket şarabına” benzetir⁴¹.

Tereke kayıtları tetkik edildiğinde, Edirne'de ikamet eden gayrimüslimlerin bağcılık tarımıyla meşgul oldukları ve bu bitkisel üretime paralel olarak da şarap üretilip sattıkları açıkça görülmektedir. Şöyle ki, Edirne'nin Metropolit Mahallesi'nde mukim olan Andon oğlu Hirisuskole adlı zimmînin, Edirne'nin civar köylerinde 34.000 akçe değerinde 85 dönümlük bağları bulunuyordu. Hirisuskole'nin terekesinde özellikle içki ve şarap üretiminde kullanılan eşyaların miktarı göze çarpmaktadır. Bu eşyaların cins, adet ve fiyatları şu şekilde kaydedilmiştir: 8 adet fiçi ve 5000 adet halkoz 30.000 akçe, 400 adet arak ve halkoz⁴² 12.000 akçe, 1 arak kazanı 2.000 akçe, diğer arak

37 Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998, s. 215.

38 John Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü: Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*, çev. Nurten Özmelek, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 164.

39 Burada “dolar” olarak ifade edilen para birimi “taler”dir. Taler, 16. yüzyılda Avrupa'da yaygın olarak kullanılmaya başlanan gümüş paradır. Bkz. Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 25.

40 Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s.161.

41 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C. 2, çev. Turkis Noyan; ed. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, İstanbul 20017, s. 821.

42 Bakırdan yapılmış şarap ölçüğü. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, s. 275.

kazanı 1.000 akçe, 1 halkoz 100 akçe, 1 kilinder⁴³ 50 akçe, 30 adet büyük ve hurda fiçı 7.500 akçe, 2 kilinder 80 akçe, halkoz 80 akçe, 5 kilinder 150 akçe, 2 karatil⁴⁴ 30 akçe, 2 kerdel⁴⁵ ve fiçı 100 akçe. Bunların yanı sıra Hirisuskole, 18.000 akçe değerinde bir meyhaneye ve 200 akçe değerinde ir sıra-haneye sahipti⁴⁶. Söz konusu gayrimenkul ve menkul malların toplam değeri 105.290 akçe olup terekesinin % 64'üne tekabül etmektedir.

Ayayani Mitkos Mahallesi'nde sakin olan Dimitri oğlu Paroş adlı zimmînin de şarap ve rakı imalatıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Paroş, geride 102.065 akçe tutarında bir servet bırakmıştı. Bu servetin % 70,5'ini 72.000 akçe değerinde 69 dönümlük bağlar ve bağlardaki mahsul oluşturmaktadır. Paroş'un geride bıraktığı eşyalar içerisinde şarap ölçekleri (2 kilinder, 1 halkoz), 8 adet "hüsrevânî küp", 15 adet büyük fiçı ve 4 adet karatil vardı. Küplerin değeri 7.000 ve büyük fiçuların değeri ise 14.000 akçeydi. Ayrıca rakı kazanıyla birlikte kaydedilen 1.000 akçe tutarında eşyaları da vardı⁴⁷. İçki üretiminde kullanılan tüm eşyaların toplam değeri 22.200 akçe olup terekesinin % 21,7'sini oluşturuyordu.

Ak Mescid Mahallesi sakinlerinden Peraşkeve oğlu Kolodi adlı zimmî, iki farklı yerde toplam 15 dönümlük bağa sahipti. Bağlardan 10 dönümlük olan 30.000 akçe, 5 dönümlük olan ise 10.000 akçeydi. Kolodi'nin, bağlardan elde ettiği üzümleri kendisi işleyerek şarap imal ettiğine dair bir işarete rastlanmadı; ancak meyhaneci Todori'den 7.050 akçe alacağı bulunuyordu⁴⁸. Muhtemelen Kolodi de ürettiği üzümlerden şarap imal edip satıyordu.

Yukarıda, bağcılık tarımıyla uğraşan gayrimüslimlerden 1'inin kadın olduğu vurgulanmıştı. Metropolit Mahallesi'nde oturan Heleniye adlı kadının terekesinde, 24 dönümlük (20.000 akçe) bir bağ ve toplam değerleri 6.256 akçe olan 4 kilinder, 2 halkoz ve 2 de fiçı vardı⁴⁹. Şarap üretiminde kullanılan bu eşyalar, Heleniye'nin yetiştirdiği üzümlerden şarap imal ettiğini göstermektedir.

Şehirde ikamet eden gayrimüslimlerden bazıları ise hem bağcılık hem de kuru tarımla uğraşmaktaydı. Örneğin Saraffçı Mahallesi'nde ikamet eden Köko adlı zimmînin terekesinde 44 kile susam (5.160 akçe), 3,5 kile buğday (175 akçe) ve 2 kile arpa (400 akçe) mevcuttu. Kırsalda kuru tarımla meşgul olduğu anlaşılan Köko aynı zamanda 4 dönüm bağ ve 2 bahçe sahibiydi. Ayrıca terekesinde şarap ölçekleri ve kapları vardı⁵⁰. Bu durum Köko'nun, bağlarda yetiştirdiği üzümünden şarap ürettiğini gösterir. Diğer taraftan terekesinde 1.000 akçe tutarında bir inek ve dana bulunuyordu. Muhtemelen hanesinin süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak adına hayvan besliyordu.

Şehir merkezinde mukim olup kırsalda kuru tarım ve bahçe tarımıyla uğraşan diğer bir kişi Çeplo (?) adlı zimmîdir. Çeplo'nun terekesinde 2.500 akçe değerinde bir bahçe, 18 kile arpa (900 akçe) ve 18 kile de susam (1.800 akçe) vardı. Ayrıca Çeplo'nun, ulaşım ve yük taşıma amacıyla sahiplendiği düşünülen 2 bargiri (3.000 akçe) ve 1 katırı (1.000 akçe) bulunuyordu⁵¹.

43 Eski bir şarap ölçeği. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, nşr, Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaâdet 1317, s. 1179.

44 20 ile 40 medre arasında şarap fiçısı. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 443.

45 Kerdel, "yarım fiçı biçiminde tahta kova" demektir. Hamit Z. Koşay, "Türkiye Halkının Maddî Kültürüne Dair Araştırmalar II. (Kap-Kacak, Ocak v.s.)", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı II, Ankara 1957, s. 17.

46 *EDŞS*, nr. 37, s. 32; Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 358-359.

47 *EDŞS*, nr. 40, s. 44; Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 392.

48 *EDŞS*, nr. 41, s. 33.

49 *EDŞS*, nr. 39, s. 17.

50 *EDŞS*, nr. 39, s. 75.

51 *EDŞS*, nr. 39, s. 51.

Edirne'nin Sultan Bâyezid Hân Mahallesi'nde ikamet eden Dimitri oğlu Dimo'nun geçim kaynağı ise hayvancılıktı. Dimo, 29.685 akçelik bir servete sahipti. Terekesindeki hayvansal sermayesi; 1 gebe inek ve 77 adet karasığır ineği ile 5 adet keçi idi. Bunların toplamı 28.935 akçeydi⁵². Dolayısıyla servetinin % 97'sini sağmal hayvanlar oluşturmaktaydı. Bu durum, Dimo'nun süt üretimiyle meşgul olduğunu gösterir. Ancak terekesinde süt ürünlerine tesadüf edilmedi. Muhtemelen Dimo, istihsal ettiği sütü ham/çiğ olarak satıyordu. Dimo'nun, günlük ne kadar süt istihsal ettiği ve bu sütleri kaymakçı, yoğurtçu gibi süt ürünleri imal eden esnaf mensuplarına mı yoksa sokak sokak dolaşıp evlere mi sattığı konusunda terekesinde herhangi bir malumat olmadığı için açıklama yapmak zordur. Öte yandan Dimo'nun, 1 eşeği (250 akçe) ve 1 kısrağı (500 akçe) vardı. Söz konusu iki yük hayvanını da istihsal ettiği sütleri ilgili yerlere ulaştırmak için beslediği düşünülebilir.

Gayrimüslimlerin Sahip Olduğu Ticarî/Sınaî Taşınmazlar

Tetkik edilen 25 terekeden 16'sında gayrimenkuller yer almaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere bunlar içerisinde evler, bağ ve bahçeler ile dükkân, meyhane, fırın, yağ-hane gibi ticarî/sınaî yapılar bulunmaktadır.

Terekesinde gayrimenkul bulunan 16 zimmîden 6'sı bir veya birden fazla işyerine sahipti. Tablo 4'te yer aldığı üzere, bu kişilerden ilki Andon oğlu Hirisuskole'dir. Yukarıda bu kişinin 1 meyhanesi ve 1 şıra-hanesi olduğu belirtilmiştir.

Edirne'nin Noktacı-zâde Mahallesi'nde oturan Yuvan'ın tereke yekûnu 18.377 akçe olup 8.000 akçe değerinde 1 bozahanesi vardı. Bilindiği üzere, bir tür içecek olan bozanın yapımında başta darı olmak üzere arpa, çavdar, buğday gibi tarımsal ürünler kullanılırdı. Nitekim Yuvan'ın terekesinde 103 kile darı (erzen) ve 25 kile çavdar mevcuttu. Diğer taraftan 149 akçe değerinde bir hırdavat dükkânı bulunuyordu. Ayrıca demir hırdavat, odun, küp, fiç, balta, bıçak, çakmak gibi mesleğini icra ederken kullandığı mal ve araç gereçler de terekesine yansıtılmış olup bunların toplam değeri 2.203 akçeydi⁵³.

Tablo 4: Ticarî/Sınaî Taşınmazlar

	Defter/ Sayfa No	Adı	Oda	Dükkân	Bozahane/ şıra-hane	Meyhane	Yağhane	Fırın
1	37/32	Hirisuskole			200	18.000		
2	39/50	Yuvan		149	8.000			
3	39/51	Çeplo (?)		39.000			18.000	12.000
4	39/75	Köko		26.200			8.000	
5	40/44	Paroş	4.000					
6	42/66	Hiristo		12.300				

Dedo oğlu Çeplo (?) adlı zimmînin, 20.000 akçe değerinde “yeni” olduğu belirtilen bir bakkal dükkânı, toplamı 19.000 akçe olan başka bir bakkal dükkânı ve şerbetçi dükkânı mevcuttu. Bu dükkânlar dışında 18.000 akçe değerinde bir yağhanesi vardı. Diğer taraftan Çeplo, bir börekçi fırınının da yarı hissesine sahipti ve bu işletmenin değeri ise 12.000 akçeydi. Söz konusu taşınmazların toplamı 69.000 akçe olup terekesinin % 49'unu oluşturmaktaydı. Çeplo'nun, birbirinden farklı mal ve hizmet üreten bu işletmelerde doğrudan üretim faaliyetine katılıp katılmadığını söylemek zordur. Ancak dükkânlara bir miktar sermaye yatırdığı görülmektedir. Nitekim Çeplo'nun, iki ayrı dükkânda toplam 23.000 akçe sermayesi vardı. Ayrıca yağhane için de 10.738 akçe alacağı bulu-

52 EDŞS, nr. 39, s. 45.

53 EDŞS, nr. 39, s. 50.

nuyordu.

Edirne'nin Sarrafçı Mahallesi'nde ikamet eden Kiko oğlu Köko'nun serveti 172.548 akçeydi. Köko'nun ev, bağ ve bahçeleri dışında sahip olduğu dükkânlar dikkat çekmektedir. Terekesinde 4 dükkân olduğu kayıtlıdır; ancak sadece birinin niteliği belirtilmiş olup bu dükkân 2.200 akçe değerinde bir çuhacı dükkânıdır. Diğer dükkânların yalnızca fiyatları yer alıp 2'si altışar bin akçe 1'i de 12.000 akçeydi. Cümle dükkânda olan sermayesi ise 80.000 akçe idi. Köko'nun sahip olduğu bir diğer işletme de 8.000 akçe değerinde olan bir yağ-hanedir. Son olarak belirtelim ki, bu kişinin 2 de bargiri (2.500 akçe) bulunmaktaydı⁵⁴.

Yukarıda Paroş adlı zimmînin içki üretimiyle meşgul olduğu ifade edilmişti. Öte yandan Paroş, Ali Paşa denilen yerin ardında 4.000 akçe değerinde 2 terzi odasına sahipti. Ancak Paroş'un terzilik mesleğini icra ettiğine dair herhangi bir nesneye terekesinde tesadüf edilmedi. Muhtemelen Paroş, bu odaları kiralayarak ek bir gelir sağlamaktaydı. Buradan hareketle, onun, içki üretiminden elde ettiği kazancın bir kısmını gayrimenkule yatırmayı tercih ettiği düşünülebilir.

Dimo oğlu Hırsto adlı zimmînin ise 2 dükkânı vardı. Bunlardan biri Ali Paşa denilen yerin yakınında bulunuyordu ve değeri 12.000 akçeydi. Diğerisi ise 300 akçeydi. Bu iki dükkânın niteliği konusunda açıklayıcı bir bilgi bulunmamasına rağmen Hırsto'nun terekesinde 12.470 akçe değerinde "merdâne (erkek) zıbını", "zenne (kadın) zıbını" ve "sagır (çocuk) zıbını" şeklinde nitelendirilen 266 parça zıbının mevcudu⁵⁵, bu türden tekstil ürünlerinin ticaretini yaptığı izlenimini vermektedir.

Alacak ve Borçlar

Tetkik edilen tereke kayıtlarında gayrimüslimlerin gerek kendi aralarında ve gerekse Müslümanlar ile borç ve alacak ilişkisi içinde olduğu görülmüştür.⁵⁶ Gayrimüslimlerin 5'inde alacak bulunuyordu. Bunlar içerisinde en dikkat çeken Voynuk Kostantin'in İstanbul'daki alacaklarıdır. Toplamı 174.010 akçe olan alacaklarının içerisinde para, kürk, altın düğme, altın cebe bilezik gibi değerli emtialar yer almaktadır. Kürklerin değeri 3.700 akçe olup kürkçü Angeli zimmetinde de 4.250 akçe alacağı mevcuttu. Diğer taraftan Kostantin'in 45.350 akçe gayrimüslim şahıslar zimmetinde alacağı bulunuyordu⁵⁷.

Pervani (?) oğlu Kodi'nin, kaynağı belirtilmeyen 4.588 akçe alacağı⁵⁸; Mihal oğlu Hacador'un

54 EDŞS, nr. 39, s. 75.

55 EDŞS, nr. 42, s. 66.

56 Bu konuyla ilgili olarak Haim Gerber'in tespitlerine yer vermek gerekirse, Gerber, Ömer Lütfi Barkan'ın "Edirne'nin Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri" çalışmasından alıntılar yaparak Yahudilerin Müslümanlar ile borç-alacak ilişkilerini incelemiştir. Onun tespitlerine göre, Edirne'de Yahudiler, borç verenden öte borç alan tarafta yer alıyordu. Onlar, aldıkları kredileri ekseriyetle kârlı ve üretken olduğu düşünülen işletmeleri iletirmek için kullanıyordu. Ayrıca Gerber, Yahudilerin, borç veren Müslümanlarla kurdukları ekonomik ilişkilerin pragmatizm, karşılıklı saygı ve "öteki"ne duyulan güvene dayanıp dayandığını ileri sürmektedir (Gerber, *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society*, The Isis Press, İstanbul 2008, s. 96-97). Öte yandan Gülser Oğuz da 18. yüzyılın ilk yarısında Edirne'de Ermeniler ile Müslümanlar arasında ki borç-alacak ilişkisini incelemiştir. Oğuz, Ermeniler ile Müslümanların para ilişkisi kurmasında iki tarafın birbiriyle ahabap olmasının etkisi olabileceğini varsaymakla birlikte ticarî bir takım faaliyetlerin her iki grubu ekonomik ilişkiler kurmaya götürdüğünü düşünmektedir. Dahası iki taraf arasında güven ve sadakat duygusunun da geliştiğini söylemektedir. Oğuz, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne'de Ermenilere Dair İzler", *Türk Yurdu*, S. 368, Ankara 2018, s. 101.

57 Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 347-348.

58 EDŞS, nr. 39, s. 36.

rehin bıraktığı 57.000 akçe değerinde eşyası⁵⁹; Kolodi'nin meyhaneci Todori zimmetinde 7.050 akçe alacağı bulunmaktadır⁶⁰.

İncelenen tereke sahiplerinden 4'ünün ise borçlu olduğu tespit edilmiştir. Tereke defterlerinde ölen şahsın hayatı boyunca tasarruf ettiği mallarının dökümü, varsa alacakları yazılırdı. Ardından terekenin düzenlemesinden doğan vergi ve masraflar eklenir, sonra eğer şahsın borçları varsa bunların kime ve ne kadar olduğu kayda geçirilirdi.

Tablo 5: Gayrimüslimlerin Alacak ve Borçları

	Defter/Sayfa No	Adı	Alacak	Borç	Defterde Yazan Yekûn
1	35/39	Voynuk Kostantin v. Vasilko	174.010		243.372
2	39/30	Komyan v. Yakomi		43.550	24.837
3	39/36	Kodi v. Pervani	4.588		16.628
4	39/51	Çeplo v. Dedo	10.738		140.000
5	41/5	Serkis v. Mikail		12.366	15.535
6	41/11	Avram v. Harhan (?)		57.575	60.455
7	41/17	Yorgo v.Argo		2.730	11.449
8	41/28	Hacador v. Mihal	57.000		62.540
9	41/33	Kolodi v. Peraşkeve	7.050		62.460

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Yakomi oğlu Komyan'ın serveti 24.837 akçe olup toplam ödenmesi gereken borç tutarı 43.550 akçedir. Ancak geride bıraktığı malları, borçlarını karşılamaya yetmediği için "gurema" usulü ile borçların ödemesi yapılmıştı. Sadece Ali oğlu İbrahim Çelebi'nin 10.600 akçe olan borcunun tamamı, Komya'nın evi ve bağının rehin verilmesi karşılığında ödenmişti. Buna göre, İbrahim Çelebi'nin borcu hariç olmak üzere, asıl borç tutarı 32.950 akçe olup terekesinden borçlar için tahsil edilen miktar 11.962 akçedir. Bu durumda borçların % 36'sı ödenebilmişti. Şunu da açıklamak gerekir ki, Komyan, şahıslardan ve Müslüman vakıflarından borç almıştı. Borç alınan kişilerden 6'sı Müslüman ve 1'i zimmîdir. Müslümanların hangi meslekleri icra ettikleri belirtilmese de 1'i efendi, 2'si hacı ve 3'ü de çelebi unvanına sahipti.

Mikail oğlu Serkis'in borç ilişkileri incelendiğinde borç aldığı kişilerden 3'ü Müslüman, 3'ü de zimmîdir. Toplam borcu 12.366 akçe olup bunun 3.520'si Sefer ve Yani adlı Ermenilere olan emtia borcudur. Kimden alındığı belirtilmeyen 90 akçelik bir emtia borcu daha bulunmaktadır. Serkis, geriye kalan 8.756 akçelik borcun 760 akçesini hallaç esnafından olduğu anlaşılan Sefer'den, 1.096'sını Ömer ve Hacı Ali adlı Müslümanlardan, 2.740 akçesini Asvader adlı Ermeni'den ve 2.160 akçesini ise vakıftan almıştır. Ayrıca zevcesine 2.000 akçe mehir borcu bulunmaktadır⁶¹.

Avram adlı zimmînin toplam borcu 57.575 akçedir ve bunun 55.775 akçesini şahıslardan alınan borçlar oluşturmaktadır. Borç alınan şahıslardan 9'u Müslüman, 7'si gayrimüslimdir. 55.775 akçelik borcun 34.749 akçesi Müslümanlardan ve 21.026 akçesi ise gayrimüslimlerden alınmıştır. Ayrıca Avram'ın zevcesine 1.800 akçe borcu vardı.

59 Belirtilen eşyanın niteliğini tespit etmede güçlük çekilmiştir. Muhtemelen 570 adet sirke fiçisi (hall fiçi) olmalıdır.

60 EDŞS, nr. 41, s. 33.

61 EDŞS, nr. 41, s. 5.

Yorgo adlı zimmînin, toplam borcu 2.230 akçedir. 240 akçe bir Ermeni'ye ve 150 akçe de gayrimüslim bir bakkal esnafına borcu bulunmaktadır. Bunların dışında 500 akçe vakfa, 70 akçe arabacıya, 250 akçe Abdullatif adlı şahsa borcu olup kaynağı belirlenemeyen diğer borçlarının tutarı da 1.020 akçedir⁶².

Sonuç

Çalışmada, 25 gayrimüslime ait tereke kaydı incelendi. Bu terekelerde yer alan veriler doğrultusunda gayrimüslimlerin ziraî ve ticarî/sınaî alanlarda faal olduklarını görmek mümkündür.

Gerek şehirde ve gerekse köylerde ikamet eden gayrimüslimler, ziraî faaliyetlerle ilgilenmiştir. Şehirde ikamet eden gayrimüslimler, muhtemelen şehrin merkezine yakın köy ve kasabalardaki tarımsal arazileri ekip biçiyorlardı. Edirne'de gayrimüslimlerin, kırsalda en önemli gelir kaynaklarından birisi bağlardı. Bu tarımsal faaliyetin gayrimüslimler tarafından yaygın olarak yapılmasının nedeni üzümden şarap üretmektir. Gayrimüslimler, şarabı sadece kendi tüketimleri için istihsal etmiyordu. Kimi gayrimüslimler ürettikleri şarapları pazarlıyordu. Nitekim yukarıda Andon oğlu Hırısuskole adlı zimmînin içki üretip sattığı belirtilmiş olup dahası bu yolla zenginleştiğini de söylemek mümkündür.

Diğer taraftan bazı gayrimüslimlerin geçimini hayvancılıkla temin ettiği görülmüştür. Terekelerde sağmal hayvanların bulunması, gayrimüslimlerin süt istihsal edip sattığı yahut kendi günlük süt ve süt ürünleri tüketimi için sağmal hayvan besledikleri sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte tarım ve ticaret ile meşgul olan gayrimüslimlerin hem tarım hem de ulaşım ve taşımacılıkta kullanmak üzere bargir, kısrak, katır veya eşek gibi hayvanları edindikleri anlaşılmaktadır.

Gayrimüslimlerin ticarî faaliyetleri hususunda ise şunları söylemek mümkündür. Öncelikle belirtmelidir ki, terekelerde, artı değer üreten mal veya paranın oranı % 18,2'dir. Sermaye sahibi 7 kişiden 5'inin deri, kürk, kumaş veya giysi gibi malların ticaretini yaptıkları tespit edilmiştir. Bunların dışında gayrimüslimlerden 5'nin dükkânı vardı. Bu dükkânlardan 3'ünün niteliği belirtilmiş olup bunlar bakkal, şerbetçi ve çuha dükkânıydı. Öte yandan gayrimüslimlerden bazılarının mülkiyetinde fırın, yağhane, bozahane gibi mal ve hizmet üreten işyerlerinin olduğu görülmüştür. Gayrimüslimlerin bu işyerlerinde doğrudan üretime katıldıklarını söylemek zor olsa da kazançlarını ticarî/sınaî taşınmazlara yatırdıkları net bir şekilde görülmektedir.

Kaynakça

EDŞS (Edirne Şer'iyeye Sicilleri), nr. 35 (H. 1061)

EDŞS, nr. 37 (H. 1062-1064)

EDŞS, nr. 39 (H. 1065-1068)

EDŞS, nr. 40 (H. 1066-1068)

EDŞS, nr. 41 (H. 1078-1079)

EDŞS, nr. 42 (H. 1068-1070)

AKDAĞ, Mustafa *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

AKDAĞ SARI, Kader, "19. Yüzyıl Ortalarında Tatarpazarı'nda Etnik/Dini İşbölümü ve

Gelir Dağılımı”, *History Studies*, 11/4, Ağustos 2019, s. 1313-1340.

BARKAN, Ömer L., “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgelerler*, C. III, S. 5-6, Ankara 1966, s. 1-479.

CIPOLLA, Carlo M. *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

COVEL, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü: Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*, çev. Nurten Özmelek, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

EMECEN, Feridun M., “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: *Edirne*”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 49-69.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

GERBER, Haim, *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society*, The Isis Press, İstanbul 2008.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.2, çev. Turkis Noyan; ed. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Edirne”, *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı, C. IV, Eskişehir 1997, s. 107-127.

GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 443.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

KIRLI, Cengiz, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı”, *Nizâm-i Kadîm’den Nizam-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM, İstanbul 2010, s. 183-211.

KARATAŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

KOŞAY, Hamit Z., “Türkiye Halkının Maddî Kültürüne Dair Araştırmalar II. (Kap-Kacak, Ocak v.s.)”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı II, Ankara 1957, s.7-28.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi”, *Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu (Eylül 1985, Söğüt)*, Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s. 61-86.

OĞUZ, Gülser, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne’de Ermenilere Dair İzler”, *Türk Yurdu*, S. 368, Ankara 2018, s. 98-102.

ERGENÇ, Özer, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında

Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler III*, Ankara 1989, s. 1415-1424.

Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi: 1608-1619, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

SEZGİN, İbrahim, “17. Yüzyılda Edirne”, *Evliya Çelebi'nin Şehirleri*, ed. Zekeriya Kurşun-Coşkun Yılmaz, İstanbul 2013, s. 125-127.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, nşr, Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, Dersaâdet 1317.

TEKİN, Rahmi, İstanbul'da *Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı 1520-1670*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2014.

YİĞİT, Ahmet, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Ekler

Tablo 6: Tereke Sahipleri ve Tereke Miktarları

	Defter/Sayfa No	Adı	Mahalle/Karye	Tereke Yekûnu (Akçe)
1	35/39	Voynuk Kostantin v. Vasilko	Ayadohtini	243.372
2	37/32	Hirisuskole v. Andon	Metropolid	164.010
3	39/17	Heleniye bt. Mihal	Metropolid	59.983
4	39/30	Komyan v. Yakomi	Aya Apostol	24.837
5	39/33	Avak v. Yagob	Kapan-ı Dakik	108.625
6	39/36	Kaya b. Yorgi	Çokalca	8.912
7	39/36	Kodi v. Pervani (?)	Mahalle-i ...	16.628
8	39/38	Demür	Karye-i...	1.998
9	39/45	Dimo v Dimitri	Sultan Bâyezid Han	29.685
10	39/50	Yuvan v. ...	Noktacı-zâde	18.377
11	39/51	Çeplo (?) v. Dedo	Aya Nikola	140.000
12	39/75	Köko v. Kiko	Sarrafcı	172.548
13	40/44	Paroş v. Dimitri	Ayayani Mitkos	102.065
14	41/5	Serkis v. Mikail	Sofice Murad	15.535
15	41/7	Kürkçü Kostantin	Papa Kaşnoz	17.408
16	41/11	Avram v. Harhan (?)	Sofice Murad	60.455
17	41/11	Arslan	Niş Doğan	1.775
18	41/13	Kuyumcu Aleksandır v. Yani	Aya Apostol	17.957
19	41/17	Yorgo v.Argo	Arabacı Ahmed	11.449
20	41/28	Hacador v. Mihal	Hacı Hamza	62.540
21	41/33	Kolodi v. Peraşkeve	Ak Mescid	62.460
22	41/40	Yorgo	Karye-i Karaağaç	28.500
23	41/42	Simon v. Mihail	Aya Nikola	37.739
24	41/44	Todori v. ...	Karye-i Gazalova (?)	29.341
25	42/66	Hristo v. Dimo	İstefan	37.880